

Dr inż. Alina Szewc-Rogalska

Zakład Statystyki i Ekonometrii, Wydział Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego

Produktywność czynnika ludzkiego w różnych formach własności przedsiębiorstw

WSTĘP

Wysoka produktywność czynnika ludzkiego jest niezmiernie istotna zarówno dla poszczególnych przedsiębiorstw, jak i całej gospodarki polskiej. Stanowi bowiem jeden z warunków rozwoju i poprawy konkurencyjności przedsiębiorstw, a tym samym powoduje przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego. Poprawa produktywności czynnika ludzkiego i innych aspektów gospodarowania w przedsiębiorstwach stała się ważnym celem przekształceń własnościowych w gospodarce polskiej. Stąd też konieczna jest ocena produktywności czynnika ludzkiego w przedsiębiorstwach poddanych restrukturyzacji własnościowej.

Celem pracy jest analiza porównawcza i poszukiwanie przyczyn zróżnicowania produktywności czynnika ludzkiego w przedsiębiorstwach o odmiennej formie własności. Jako miarę produktywności czynnika ludzkiego w przedsiębiorstwach sektora publicznego i sektora prywatnego przyjęto wskaźnik wydajności pracy. Podjęto próbę sformułowania prawidłowości kształtowania się wydajności pracy w badanych grupach przedsiębiorstw w przekroju wybranych sekcji gospodarki polskiej takich jak: „rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo”, „górnictwo i kopalnictwo”, „przetwórstwo przemysłowe”, „wytwarzanie i zaopatrywanie w energię, gaz i wodę”, „budownictwo”, „handel i naprawy” oraz „transport, składowanie i łączność”.

POMIAR PRODUKTYWNOŚCI CZYNNIKA LUDZKIEGO

Pomiar i ocena wszelkich zjawisk i procesów gospodarczych jest zadaniem trudnym. Wynika to przede wszystkim ze złożoności materii pomiaru¹. Zjawiska

¹ Złożoną materię pomiaru uzmysławiają stwierdzenia zawarte w: M. Dobija, *Rachunkowość zarządcza i controlling*, PWN, Warszawa 1997, s. 13.

i procesy gospodarcze poddaje się również złożonej ocenie poprzez odnoszenie ich do wartości ekonomicznych i etycznych.

Wartości ekonomiczne realizowane są w toku procesów gospodarczych przez podmioty działające świadomie, a więc zmierzające do celu. Realizacja określonych celów działalności gospodarczej prowadzi do urzeczywistnienia się konkretnych wartości ekonomicznych, wśród których do podstawowych należą zażyłość i dobrobyt. W tych dwóch wartościach znajduje uzasadnienie szereg dalszych pozytywnych wartości ekonomicznych takich jak: zysk, rentowność, efektywność, wydajność, użyteczność, a spośród negatywnych – strata, marnotrawstwo, bieda².

Wysoka wydajność (produktywność) czynnika ludzkiego jest jednym z warunków rozwoju przedsiębiorstw, bowiem sprzyja obniżaniu kosztów ich działalności, podnosząc w ten sposób ich konkurencyjność. Jako miarę produktywności czynnika ludzkiego przyjmuje się wskaźnik wydajności pracy, który można wyrażać relacją całkowitych efektów uzyskanych w przedsiębiorstwie do poniesionych nakładów pracy. Do dalszego zastosowania przyjęto wskaźnik wydajności pracy liczony jako relacja przychodów z całokształtu działalności do liczby pracujących.

PORÓWNANIE PRODUKTYWNOŚCI CZYNNIKA LUDZKIEGO W PRZEDSIĘBIORSTWACH ZRÓŻNICOWANYCH WŁASNOŚCIOWO

Na podstawie wieloletnich badań własnych³ nad kształtowaniem się produktywności czynnika ludzkiego (mierzonego wskaźnikiem wydajności pracy) w przedsiębiorstwach sektora publicznego i sektora prywatnego w gospodarce polskiej i wybranych jej sekcjach można sformułować następujące prawidłowości.

Przedsiębiorstwa prywatne w gospodarce narodowej wykazują zazwyczaj umiarkowanie wyższą wydajność pracy niż przedsiębiorstwa publiczne. Przewaga sektora prywatnego nad publicznym w tym zakresie jest uwarunkowana wieloma czynnikami. Jest m.in. wypadkową kształtowania się wydajności pracy w przekroju poszczególnych sekcji gospodarki narodowej.

² K. Sosenko, *Ekonomia w perspektywie aksjologicznej*, „Zeszyty Naukowe AE w Krakowie, Seria specjalna: Monografie”, Kraków 1998, nr 135, s. 102 i nast.

³ Por. m.in. A. Szewc-Rogalska, *Efektywność restrukturyzacji własnościowej przedsiębiorstw w Polsce. Ujęcie sektorowe*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004; A. Szewc, *Forma własności a stopień opłacenia wzrostu wydajności pracy*, „Gospodarka Narodowa” 2001, nr 11–12, s. 43–51; A. Szewc, *Wybrane czynniki zmian wydajności pracy w sektorze publicznym i prywatnym*, „Prace naukowe z zakresu ekonomii i politologii” – Zeszyt Naukowy Wyższej Szkoły Ekonomii i Administracji w Kielcach, Kielce 2001, nr 4, s. 21–29.

W sekcji „rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo” przewaga sektora prywatnego nad publicznym w zakresie osiąganego wydajności pracy jest zazwyczaj nieznaczna i nie ma trwałego charakteru. Relacje te byłyby znacznie mniej korzystne, gdyby do badań włączyć – obok przedsiębiorstw rolnych (w ujęciu GUS-u) również gospodarstwa indywidualne⁴. Stanowią one – pod względem liczby pracujących – zasadniczą część sektora prywatnego. Wydajność pracy w gospodarstwach indywidualnych, zwłaszcza obszarowo mniejszych, kształtuje się na wyjątkowo niskim poziomie⁵.

Poziom wydajności pracy w sektorze publicznym i prywatnym w sekcji „rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo” jest pochodną kształtowania się wybranych relacji ekonomicznych w poszczególnych formach prawnowłasnościowych wielkoobszarowych gospodarstw rolnych powstałych na bazie majątku zlikwidowanych państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej. Podmioty sektora prywatnego, tj. gospodarstwa wydzierżawione lub zakupione przez osoby fizyczne lub prawne, osiągają bowiem przeciętnie wyższą wydajność pracy niż podmioty sektora publicznego, tj. gospodarstwa znajdujące się w administrowaniu lub będące jednoosobowymi spółkami Agencji. Zależność ta wskazuje na pozytywny związek produktywności czynnika ludzkiego z prywatną formą własności. Ponadto wydajność pracy w przedsiębiorstwach w pełni sprywatyzowanych, tj. zakupionych przez osoby fizyczne lub prawne kształtuje się na wyższym poziomie niż w gospodarstwach, w których nastąpiła jedynie tzw. „prywatyzacja zarządzania” poprzez wydzierżawienie nieruchomości rolnych podmiotom prywatnym.

W sekcji „górnictwo i kopalnictwo” odnotowano nieznaczne różnice w poziomie wydajności pracy w badanych sektorach własności, przy czym zaznaczyła się tendencja do poprawy tych relacji na rzecz rosnącej przewagi sektora prywatnego. Kształtowanie się wydajności pracy w sekcji „górnictwo i kopalnictwo” jest w dużym stopniu uzależnione od sytuacji w górnictwie węgla kamiennego, którego dużym problemem są m.in. nadprodukcja węgla kamiennego i nadmierne zatrudnienie. Wymaga to całkowitej lub częściowej likwidacji nierentownych kopalń, ograniczenia zdolności produkcyjnych węgla kamiennego i zmniejszenia zatrudnienia. Działania takie są podejmowane w ramach realizowanej reformy górnictwa węgla kamiennego⁶.

W sekcji „przetwórstwo przemysłowe” odnotowano zarówno nieznaczną, jak i brak przewagi sektora prywatnego nad publicznym w zakresie wydajności pra-

⁴ Por. wyniki badań w pracy: A. Szewc, G. Szewc, *Własność a wydajność pracy (Na podstawie badań w rolnictwie i sektorze rolno-spożywczym)*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 2, s. 158.

⁵ A. Szewc, *Przyczyny różnicowania się wydajności pracy w gospodarstwach obszarowo mniejszych*, „Wieś i Rolnictwo” 1998, nr 1, s. 59–64.

⁶ M. Czernicki, *Likwidacja kopalń (aspekty społeczno-ekonomiczne)*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2001, nr 6, dodatek, s. 11.

cy. Na kształtowanie się wskaźników wydajności pracy w sektorze prywatnym, zwłaszcza w przedsiębiorstwach prywatyzowanych metodą pośrednią z udziałem inwestora strategicznego, pewien wpływ mają tzw. gwarancje zatrudnienia, stanowiące kluczowy element prywatyzacyjnych porozumień socjalnych. W rezultacie negocjacji (niekiedy bardzo trudnych, konfliktowych rokowań) między inwestorem strategicznym a organizacjami związkowymi, działającymi w przedsiębiorstwie, pracownicy uzyskali najczęściej trzy, a niekiedy nawet czteroletnie okresy „ochronne”⁷.

W procesie prywatyzacji pośredniej (kapitałowej) w sekcji „przetwórstwo przemysłowe” bardzo aktywnie uczestniczyli inwestorzy zagraniczni. Obecność kapitału zagranicznego może sprzyjać osiągnięciu wyższych wskaźników wydajności pracy. Z badań własnych wynika bowiem, że spółki sprywatyzowane metodą pośrednią z udziałem inwestora zagranicznego osiągają zazwyczaj wyższą wydajność pracy niż inne grupy podmiotów, powstałe w wyniku prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych.

W takich sekcjach jak: „wytwarzanie i zaopatrywanie w energię, gaz i wodę” oraz „handel i naprawy” stwierdzono bardzo dużą przewagę sektora publicznego nad prywatnym w zakresie wydajności pracy. Należy zauważyć, że pierwsza z wymienionych sekcji cechuje się wyjątkowo wysoką skalą sektora publicznego i występowaniem przedsiębiorstw o charakterze monopolu. Wyższe wskaźniki wydajności pracy w przedsiębiorstwach publicznych niż prywatnych w badanej sekcji niekoniecznie muszą wskazywać na efektywniejsze gospodarowanie. Wydaje się, że mogły one zostać osiągnięte dzięki wykorzystywaniu pozycji monopolistycznej przez podmioty sektora publicznego należące do sekcji „wytwarzanie i zaopatrywanie w energię, gaz i wodę”. Należy bowiem zauważyć, że od kilku lat ceny energii rosną w tempie szybszym niż inflacja⁸.

Przewaga sektora publicznego nad prywatnym w zakresie wydajności pracy w sekcji „handel i naprawy” wynika z innych uwarunkowań niż w sekcji „wytwarzanie i zaopatrywanie w energię, gaz i wodę”. Sekcja „handel i naprawy” charakteryzuje się bardzo wysoką skalą sektora prywatnego. Specyficzną cechą funkcjonowania małych firm sektora prywatnego jest działalność związana z szarą strefą. Z badań własnych wynika, że największe rozmiary sektora prywatnego występują w sekcji „handel i naprawy”, a udział małych i średnich firm w jego strukturze jest szczególnie wysoki w porównaniu do innych badanych sekcji. Ukrywanie rzeczywistych wyników osiągniętych przez te podmioty może być jednym z czynników decydujących o wyższych – według oficjalnej

⁷ M. Bednarski, *Okoloprywatyzacyjne porozumienia socjalne w praktyce polskich przekształceń własnościowych*, „Polityka Społeczna” 2000, nr 4, s. 11.

⁸ K. Bobińska, *Trudne odejście od monopolu*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2001, nr 3, s. 5.

sprawozdawczości – wskaźnikach wydajności pracy w sektorze publicznym niż prywatnym.

Dane statystyczne stanowiące podstawę obliczania wydajności pracy w sekcji „handel i naprawy” są niepełne również ze względu na trudności ich uzyskania od podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego⁹. Jak wynika z badań własnych, rozmiary własności zagranicznej (wchodzącej w skład sektora prywatnego) w sekcji „handel i naprawy” są zdecydowanie najwyższe spośród badanych sekcji. Do czynników wyróżniających spółki z kapitałem zagranicznym wśród innych przedsiębiorstw handlowych należą m.in. wydłużony czas pracy sklepów w dni powszednie i praca w dni świąteczne, znaczący udział usług dodatkowych w ofercie asortymentowej, duża intensywność akcji promocyjnych¹⁰. Stwarza to przesłanki do uzyskiwania wysokich przychodów przez podmioty z kapitałem zagranicznym. Pełne uwzględnienie rozmiarów tych przychodów w sprawozdawczości statystycznej mogłoby znaleźć odzwierciedlenie w wyższych wskaźnikach wydajności pracy w sektorze prywatnym w sekcji „handel i naprawy”.

W sekcji „budownictwo” stwierdzono w badanym okresie wyższą wydajność pracy w sektorze prywatnym niż publicznym. Na przestrzeni analizowanego czasu, zwłaszcza w ostatnich latach, widoczna była niewielka poprawa tych relacji na rzecz pogłębiającej się przewagi sektora prywatnego. Należy zaznaczyć, że w sektorze prywatnym jest realizowane około 95% produkcji sprzedanej budownictwa. Na skutek szerokiego wdrożenia postępu techniczno-organizacyjnego, w budownictwie nastąpił w ostatnich latach znaczny wzrost produkcji budowlano-montażowej przy radykalnie mniejszym stanie zatrudnienia, co znalazło odzwierciedlenie w poprawie wskaźników wydajności pracy¹¹.

W sekcji „transport, składowanie i łączność” odnotowano zdecydowanie wyższą wydajność pracy w sektorze prywatnym niż publicznym. Takie ukształtowanie się relacji wskaźników wydajności pracy w badanych sektorach własności wynika w pewnym stopniu z sytuacji w PKP, które należą do sektora publicznego. Polskie Koleje Państwowe – pod względem osiąganych przychodów z całokształtu działalności – są największym przedsiębiorstwem transportowym. PKP zatrudniają blisko 200 tysięcy pracowników, a wielkość przychodów przypadająca na 1 zatrudnionego (47 tys. zł – dane za 1999 r.) jest najniższa

⁹ O niechęci okazywanej przez przedsiębiorstwa z kapitałem zagranicznym do uczestniczenia w badaniach statystycznych pisze m.in. I. Zagoździńska, *Wpływ zmian przepisów prawnych na statystykę przedsiębiorstw*, „Wiadomości Statystyczne” 2002, nr 4, s. 12.

¹⁰ E. Małaszczuk, *Zachowania rynkowe przedsiębiorstw handlowych z udziałem kapitału zagranicznego*, „Gospodarka Narodowa” 1999, nr 7–8, s. 48.

¹¹ W. Matwiejczuk, *Przemiany strukturalne budownictwa w latach dziewięćdziesiątych*, „Ekonomia i Organizacja Przedsiębiorstwa” 2001, nr 9, s. 53.

wśród wszystkich 500 firm biorących udział w rankingu (Lista 500 największych przedsiębiorstw). W ramach realizowanej obecnie redukcji zatrudnienia w PKP obowiązuje zakaz przyjmowania nowych pracowników. W efekcie następuje negatywna selekcja kadry na wszystkich poziomach¹².

USTALENIA I WNIOSKI

Przeprowadzone badania nad kształtowaniem się produktywności czynnika ludzkiego w agregatach przedsiębiorstw o odmiennej formie własności dostarczają wielu dowodów wyższej efektywności przedsiębiorstw prywatnych niż publicznych w warunkach gospodarki polskiej. Jednakże podkreślić należy, że istnieją przypadki, w których przedsiębiorstwa sektora publicznego osiągają wyższe wskaźniki wydajności pracy niż przedsiębiorstwa prywatne.

Kształtowanie się produktywności czynnika ludzkiego w przedsiębiorstwach jest zakłócanie przez szereg czynników, m.in. prywatyzowanie w pierwszej kolejności przedsiębiorstw dobrych, duża skłonność przedsiębiorstw prywatnych do ukrywania rzeczywistych dochodów, dotacje państwa do przedsiębiorstw należących do sekcji „górnictwo i kopalnictwo”.

Zarówno w sektorze prywatnym, jak i publicznym występują przedsiębiorstwa, które osiągają i utrzymują wysoką wydajność pracy oraz przedsiębiorstwa, będące w trudnej sytuacji. Oznacza to, że dobrą i stabilną kondycję przedsiębiorstwo może osiągać w każdym sektorze własności, ale zdarza się to znacznie częściej w sektorze prywatnym. Osiągnięcie sukcesu zależy zatem nie tylko od formy własności przedsiębiorstw, ale także od szeregu innych czynników, w tym m.in. od charakteru uwarunkowań wewnętrznych przedsiębiorstwa.

Prywatyzacja nie rozwiązuje wszystkich problemów przedsiębiorstw. Świadczą o tym wyniki badań własnych wskazujące, że trwałość osiągniętych przewag przedsiębiorstw prywatnych nad publicznymi w zakresie produktywności jest niepewna (np. sekcja „rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo”).

LITERATURA

- Bednarski M., *Okoloprywatyzacyjne porozumienia socjalne w praktyce polskich przekształceń własnościowych*, „Polityka Społeczna” 2000, nr 4.
Bobińska K., *Trudne odejście od monopolu*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2001, nr 3.
Czernicki M., *Likwidacja kopalń (aspekty społeczno-ekonomiczne)*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2001, nr 6, dodatek.

¹² M. Zajfert, *Transport*, „Nowe Życie Gospodarcze” 20001, nr 18, s. 34.

- Dobija M., *Rachunkowość zarządcza i controlling*, PWN, Warszawa 1997.
- Maleszczyk E., *Zachowania rynkowe przedsiębiorstw handlowych z udziałem kapitału zagranicznego*, „Gospodarka Narodowa” 1999, nr 7–8.
- Matwiejczuk W., *Przemiany strukturalne budownictwa w latach dziewięćdziesiątych*, „Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa” 2001, nr 9.
- Sosenko K., *Ekonomia w perspektywie aksjologicznej*, Zeszyty Naukowe AE w Krakowie, Seria specjalna „Monografie”, Kraków 1998, nr 135.
- Szewe A., *Forma własności a stopień opłacenia wzrostu wydajności pracy*, „Gospodarka Narodowa” 2001, nr 11–12.
- Szewe A., *Przyczyny różnicowania się wydajności pracy w gospodarstwach obszarowo mniejszych*, „Wież i Rolnictwo” 1998, nr 1.
- Szewe A., Szewe G., *Własność a wydajność pracy (Na podstawie badań w rolnictwie i sektorze rolno-spożywczym)*, „Wież i Rolnictwo” 2001, nr 2.
- Szewe A., *Wybrane czynniki zmian wydajności pracy w sektorze publicznym i prywatnym*, „Prace naukowe z zakresu ekonomii i politologii” – Zeszyt Naukowy Wyższej Szkoły Ekonomii i Administracji w Kielcach, 2001, nr 4.
- Szewe-Rogalska A., *Efektywność restrukturyzacji własnościowej przedsiębiorstw w Polsce. Ujęcie sektorowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004.
- Zagoździńska I., *Wpływ zmian przepisów prawnych na statystykę przedsiębiorstw*, „Wiadomości Statystyczne” 2002, nr 4.
- Zajfert M., *Transport*, „Nowe Życie Gospodarcze” 20001, nr 18.

Labor Productivity in Companies Having Different Form of Ownership

Summary

The work tries to analyze sources of differences in labor productivity in companies having different form of ownership. Reported researches give lots of evidences pointing that in Polish economy private enterprises are more efficient, but not in all sections. The success of enterprises depends not only on the ownership form but also depends on other factors.